

ความงามกับความดีในศิลปะการแสดงโขนเงาพรหมจักร:
การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบระหว่างสุนทรียศาสตร์ของคานท์
และหลักบารมีในพุทธปรัชญา
Beauty and Goodness in Phommachakra Khon Shadow
Performance: Kantian Aesthetics and the Doctrine of
Pāramī in Buddhist Philosophy

วิรสันต์ วิรุฬห์สกุลภิบาล

Wirasant Wirunsakunphibān

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

Chiang Mai Rajabhat University

Corresponding Author, E-mail : Wirasant_wir@cmru.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) วิเคราะห์แนวคิดเรื่อง “ความงามแบบไร้ผลประโยชน์” ในสุนทรียศาสตร์ของอิมมานูเอล คานท์ และเปรียบเทียบกับหลักบารมีในพุทธปรัชญาเถรวาทซึ่งอธิบายความดีเชิงคุณธรรม และ 2) ศึกษาว่าศิลปะการแสดงโขนเงาพรหมจักรสามารถสะท้อนหรือเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างความงามและความดีได้อย่างไร งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การวิเคราะห์เอกสารทางปรัชญา ควบคู่กับการวิเคราะห์กรณีศึกษาศิลปะการแสดงโขนเงาพรหมจักรในฐานะพื้นที่ทางสุนทรียะร่วมสมัย

ผลการศึกษาพบว่า แม้แนวคิดสุนทรียศาสตร์ของคานท์จะเน้นความงามในฐานะประสบการณ์ที่ไม่ขึ้นกับผลประโยชน์หรือจุดมุ่งหมายทางศีลธรรมโดยตรง แต่ในบริบทของศิลปะการแสดงที่มีรากฐานจากวรรณกรรมชาดกพุทธ ความงามสามารถทำหน้าที่เป็นเงื่อนไขเชิงสุนทรียะที่เปิดพื้นที่ให้ผู้ชมตระหนักและใคร่ครวญถึงคุณค่าทางศีลธรรมได้อย่างเสรี กล่าวอีกนัยหนึ่ง ศิลปะการแสดงโขนเงาพรหมจักรสะท้อนความเป็นไปได้ของการประสานกันระหว่าง “ความงาม” และ “ความดี” โดยไม่ทำให้ศิลปะกลายเป็นเพียงเครื่องมือทางศีลธรรม หากแต่ทำให้ความงามทำหน้าที่เป็นสื่อกลางแห่งการใคร่ครวญ

ทางจริยธรรม งานวิจัยนี้จึงช่วยขยายบทสนทนาทางปรัชญาระหว่างสุนทรียศาสตร์ตะวันตกและพุทธปรัชญาในบริบทศิลปะการแสดงไทยร่วมสมัย

คำสำคัญ: ความงาม, ความดี, สุนทรียศาสตร์ของคานท์, บาร์มี, โขนเงา, พุทธปรัชญา

Abstract

This research article aims to: 1) analyze the concept of disinterested beauty in the aesthetics of Immanuel Kant and compare it with the Buddhist doctrine of *pāramī* (perfections) in Theravāda philosophy as a framework of moral cultivation; and 2) examine how the Khon shadow performance Phrommachakra reflects the relationship between beauty and goodness.

The study adopts a qualitative approach through philosophical textual analysis, combined with a case study of the Phrommachakra Khon shadow performance as a contemporary aesthetic space.

The findings indicate that although Kantian aesthetics emphasizes beauty as a disinterested experience independent from moral purposes, in the context of performance art rooted in Buddhist Jātaka narratives, aesthetic beauty can function as a condition that allows audiences to freely contemplate moral virtues. In this sense, the Phrommachakra Khon shadow performance demonstrates the possibility of harmonizing beauty and goodness without reducing art to a mere moral instrument. Instead, aesthetic experience becomes a medium through which ethical reflection emerges. This study contributes to the dialogue between Western aesthetics and Buddhist philosophy within the context of contemporary Thai performing arts.

Keywords: beauty, goodness, Kantian aesthetics, *pāramī*, Khon shadow performance, Buddhist philosophy

บทนำ

ศิลปะการแสดงเป็นพื้นที่สำคัญที่มนุษย์ใช้สื่อสารความหมายเกี่ยวกับโลก ชีวิต และคุณค่าทางสังคมมาอย่างยาวนาน ในทางสุนทรียศาสตร์ คำถามที่นักปรัชญาถกเถียงกันมาโดยตลอดคือ ความงาม (beauty) มีความสัมพันธ์กับความดี (goodness) หรือไม่ และในระดับใด นักปรัชญาตะวันตกจำนวนมากพยายามอธิบายสถานะของความงามในฐานะประสบการณ์ทางสุนทรียะที่เป็นอิสระจากผลประโยชน์หรือจุดมุ่งหมายทางศีลธรรม ตัวอย่างสำคัญคือแนวคิดของอิมมานูเอล คานท์ (Immanuel Kant) ในงาน Critique of Judgment ซึ่งเสนอว่า การตัดสินความงามเป็นการตัดสินแบบ “ไร้ผลประโยชน์” (disinterested judgment) กล่าวคือ ผู้รับรู้ความงามสามารถชื่นชมสิ่งงามได้โดยไม่เกี่ยวข้องกับประโยชน์ใช้สอยหรือผลประโยชน์ส่วนตน แนวคิดดังกล่าวมีอิทธิพลอย่างมากต่อการทำความเข้าใจศิลปะในโลกสมัยใหม่ โดยเน้นว่าศิลปะไม่ควรถูกลดทอนให้เป็นเพียงเครื่องมือทางศีลธรรมหรือการสั่งสอนทางสังคมเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาศิลปะในบริบทวัฒนธรรมเอเชีย โดยเฉพาะศิลปะที่มีรากฐานจากพระพุทธศาสนา จะพบว่าศิลปะจำนวนมากมิได้มีหน้าที่เพียงสร้างประสบการณ์ทางสุนทรียะ แต่ยังมีบทบาทในการสื่อสารคุณค่าทางจริยธรรมและอุดมคติทางศาสนาอีกด้วย ในพุทธปรัชญาเถรวาท แนวคิดเรื่อง บารมี (pāramī) อธิบายถึงคุณธรรมขั้นสูงที่บุคคลต้องบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุความสมบูรณ์ทางจิตวิญญาณ เช่น ทานบารมี ศีลบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี และปัญญาบารมี แนวคิดดังกล่าวปรากฏอย่างเด่นชัดในวรรณกรรมชาดก ซึ่งเล่าเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ผ่านเหตุการณ์และการกระทำที่สะท้อนคุณค่าทางศีลธรรม

ศิลปะการแสดงโขงเงาเรื่อง “พรหมจักร” เป็นตัวอย่างหนึ่งของการนำวรรณกรรมชาดกมาสร้างสรรค์เป็นศิลปะการแสดงร่วมสมัย โดยผสมผสานองค์ประกอบทางศิลปะหลายด้าน เช่น การรำ ดนตรี การออกแบบตัวละคร และการใช้เงาเป็นภาษาทางสุนทรียะ การแสดงดังกล่าวมิได้มีเป้าหมายเพียงสร้างความงดงามทางศิลปะ แต่ยังสะท้อนแนวคิดเรื่องคุณธรรม การเสียสละ และการบำเพ็ญบารมีของตัวละคร ซึ่งทำให้เกิดคำถามทางปรัชญาที่น่าสนใจว่า ศิลปะการแสดงที่มีเนื้อหาทางศีลธรรมเช่นนี้สามารถถูกทำความเข้าใจผ่านกรอบสุนทรียศาสตร์ของคานท์ได้อย่างไร และความงามในศิลปะการแสดงประเภทนี้มีบทบาทอย่างไรต่อการรับรู้คุณค่าทางศีลธรรมของผู้ชม

แม้ว่าจะมีการศึกษาศิลปะการแสดงโขนและศิลปะการแสดงไทยในเชิงวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์จำนวนมาก แต่การวิเคราะห์ศิลปะการแสดงเหล่านี้ผ่านกรอบคิดทางสุนทรียศาสตร์เชิงปรัชญายังมีอยู่ค่อนข้างจำกัด โดยเฉพาะการนำแนวคิดสุนทรียศาสตร์ตะวันตกมาเปรียบเทียบกับแนวคิดทางพุทธปรัชญาในบริบทของศิลปะการแสดงร่วมสมัย ดังนั้น บทความนี้จึงมุ่งวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่าง “ความงาม” และ “ความดี” ผ่านกรอบแนวคิดสุนทรียศาสตร์ของคานท์ควบคู่กับแนวคิดเรื่องบาร์มีในพุทธปรัชญาเถรวาท โดยใช้ศิลปะการแสดงโขนเงาเรื่องพรหมจักรเป็นกรณีศึกษา

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) วิเคราะห์แนวคิดเรื่องความงามแบบไร้ผลประโยชน์ในสุนทรียศาสตร์ของคานท์ และเปรียบเทียบกับแนวคิดเรื่องบาร์มีในพุทธปรัชญาเถรวาท และ 2) ศึกษาว่าศิลปะการแสดงโขนเงาเรื่องพรหมจักรสามารถสะท้อนหรือเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างความงามและความดีได้อย่างไร ผลการวิเคราะห์คาดว่าจะช่วยขยายความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทของศิลปะการแสดงในฐานะพื้นที่ที่ความงามทางสุนทรียะและคุณค่าทางจริยธรรมสามารถบรรจบกันได้

วัตถุประสงค์การวิจัย

1) เพื่อวิเคราะห์แนวคิดเรื่องความงามแบบไร้ผลประโยชน์ในสุนทรียศาสตร์ของ อิมมานูเอล คานท์ (Immanuel Kant) และเปรียบเทียบกับหลักบาร์มีในพุทธปรัชญาเถรวาทในฐานะแนวคิดว่าด้วยความดีเชิงคุณธรรม

2) เพื่อศึกษาว่าศิลปะการแสดงโขนเงาพรหมจักรสามารถสอดประสานหรือประนีประนอมระหว่างความงามและความดีได้อย่างไร โดยไม่ทำลายความเป็นอิสระของประสบการณ์ทางสุนทรียะ

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มุ่งศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง “ความงาม” กับ “ความดี” ผ่านการวิเคราะห์เชิงปรัชญาโดยใช้ศิลปะการแสดงโขนเงาพรหมจักรเป็นกรณีศึกษา ทั้งนี้ การดำเนินการวิจัยอาศัยการวิเคราะห์เชิงมโนทัศน์ (Conceptual Analysis) และการสังเคราะห์เชิงวิพากษ์ (Critical Synthesis) เพื่อ

เปรียบเทียบกรอบแนวคิดทางสุนทรียศาสตร์ของ Kant กับหลักการมีในพุทธปรัชญาเถรวาทการวิจัยมีขั้นตอนและวิธีดำเนินการดังต่อไปนี้

1. การกำหนดลักษณะการวิจัย งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การวิเคราะห์เชิงปรัชญา (Philosophical Analysis) เป็นวิธีการหลัก มุ่งทำความเข้าใจแนวคิดเรื่องความงามแบบไร้ผลประโยชน์ (disinterested beauty) ในงาน Critique of the Power of Judgment (Kant, 2000/1790) ของอิมมานูเอล คานท์ ควบคู่กับแนวคิดหน้าที่ทางศีลธรรมใน Groundwork of the Metaphysics of Morals (Kant, 2012/1785)

พร้อมกันนั้น งานวิจัยยังวิเคราะห์หลักการมีในพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งเป็นแนวคิดว่าด้วยการบำเพ็ญคุณธรรมเพื่อการหลุดพ้น (Bodhi, 2005; Harvey, 2013) เพื่อสร้างฐานเปรียบเทียบเชิงจริยศาสตร์

2. การเลือกกรณีศึกษา ผู้วิจัยเลือกศิลปะการแสดงโขนเงาพรหมจักรเป็นกรณีศึกษา (Case Study) เนื่องจากเป็นการแสดงที่มีรากฐานจากพุทธชาดก และสะท้อนกระบวนการถ่ายทอดคุณธรรมผ่านองค์ประกอบทางสุนทรียะ เช่น บทละคร ทำรำ แสงเงา และดนตรี

3. การวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิดทางปรัชญา ผู้วิจัยดำเนินการผ่านกรอบแนวคิดหลัก 2 ระบบ ดังนี้

3.1 สุนทรียศาสตร์แบบคานท์ (Kantian) พิจารณาแนวคิดเรื่องการตัดสินเชิงสะท้อน (reflective judgment) ความพึงพอใจแบบไร้ผลประโยชน์ และแนวคิด “ความงามในฐานะสัญลักษณ์ของศีลธรรม” (symbol of morality) (Kant, 2000/1790) เพื่อประเมินว่าศิลปะควรถูกแยกออกจากเป้าหมายทางศีลธรรมหรือไม่

3.2 หลักการมีในพุทธปรัชญาเถรวาท วิเคราะห์หลักการมี 10 ประการในฐานะโครงสร้างของการพัฒนาคุณธรรมภายใน (moral cultivation) ซึ่งเน้นเจตนา การเสียสละ และการลดทุกข์ (Bodhi, 2005; Harvey, 2013) โดยพิจารณาว่าแนวคิดดังกล่าวสะท้อนจริยศาสตร์เชิงพัฒนาการที่แตกต่างจากจริยศาสตร์แบบหน้าที่นิยมของ Kant อย่างไร (Kant, 2012/1785)

4. การสังเคราะห์เชิงวิพากษ์ ผู้วิจัยใช้การเปรียบเทียบเชิงปรัชญา (Comparative Philosophical Analysis) เพื่อวิเคราะห์ “จุดตึงเครียด” และ “จุดสอดประสาน” ระหว่างแนวคิดทั้งสองระบบ ได้แก่

- 1) ความเป็นอิสระของความงาม (aesthetic autonomy)
 - 2) ความดีในฐานะการบ่มเพาะคุณธรรม
 - 3) ความสัมพันธ์ระหว่างประสบการณ์ทางสุนทรียะกับการตระหนักรู้ทางศีลธรรม
- ขั้นตอนนี้มุ่งค้นหาความเป็นไปได้ของต้นแบบเชิงทฤษฎีที่ทำให้ความงามมิได้ถูกลดทอนเป็นเครื่องมือทางศีลธรรม แต่สามารถเป็นเงื่อนไขของการใคร่ครวญเชิงคุณธรรมได้

5. การอภิปรายผลการวิเคราะห์ ผู้วิจัยใช้การสังเคราะห์เชิงวิพากษ์ (Critical Synthesis) เพื่อสรุปข้อค้นพบจากการวิเคราะห์ทั้งเชิงทฤษฎีและกรณีศึกษา โดยพิจารณาข้อจำกัดของแนวคิดความงามแบบไร้ผลประโยชน์ และข้อจำกัดของการมองศิลปะเป็นเครื่องมือทางศีลธรรมเพียงด้านเดียว

ผลการสังเคราะห์มุ่งเสนอกรอบแนวคิด “Aesthetic-Moral Mediation” ซึ่งอธิบายบทบาทของศิลปะในฐานะพื้นที่สื่อกลางระหว่างความงามและความดีในบริบทศิลปะการแสดงไทยร่วมสมัย

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการสร้างโฉนงาพรหมจักรพบว่า โครงสร้างการออกแบบตัวหนัง การจัดแสง และลำดับการเล่าเรื่อง มิได้เป็นเพียงองค์ประกอบทางเทคนิค หากแต่สัมพันธ์อย่างเป็นระบบกับแนวคิดเรื่อง “บาร์มี” ในฐานะกระบวนการพัฒนาภายในของมนุษย์ (Mukdasakunpibān, 2020; Harvey, 2013) กล่าวคือ โครงสร้างศิลปะทำหน้าที่เป็นกลไกเชิงสัญลักษณ์ที่สะท้อนการเดินทางทางจิตวิญญาณจากอวิชชาสู่ปัญญา อันเป็นแก่นของพุทธปรัชญาเถรวาท

เมื่อพิจารณาผ่านกรอบสุนทรียศาสตร์ของ อิมมานูเอล คานท์ (Immanuel Kant) ความสัมพันธ์ดังกล่าวมิได้หมายความว่าศิลปะถูกลดทอนให้เป็นเครื่องมือของศีลธรรม หากแต่สะท้อนภาวะที่ความงามเปิดพื้นที่ให้เสรีภาพของจิตได้เคลื่อนไหวระหว่าง

จินตนาการและความเข้าใจอย่างอิสระ (Kant, 2000/1790; Guyer, 2005) ประสบการณ์ความงามในโซนเงาพรหมจักรจึงดำรงอยู่ในลักษณะของ “ความพึงพอใจโดยปราศจากผลประโยชน์” (disinterested pleasure) กล่าวคือ ผู้ชมมิได้เสพศิลปะเพื่อผลลัพธ์เชิงประโยชน์ หากแต่เข้าสู่ภาวะการไตร่ตรองที่ปลดปล่อยตนเองจากแรงผลักดันทางอัตตา

ในแง่นี้ ความงามมิได้ถูกกำหนดโดยสารถะของวัตถุ หากเกิดจากความสอดคล้องกันอย่างเสรีระหว่างพลังแห่งจินตนาการ (imagination) และความเข้าใจ (understanding) (Kant, 2000/1790; Allison, 2001) โซนเงาพรหมจักรจึงมิได้เป็นเพียงการสืบทอดศิลปะพื้นบ้าน หากเป็นการสร้าง “พื้นที่ทางจิตวิญญาณ” ผ่านภาษาแห่งแสงและเงา ความลัดทอนของรายละเอียดรูปทรงมิใช่ความขาดแคลน หากเป็นการเปิดพื้นที่ว่างให้จิตของผู้ชมทำงานด้วยตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดสุนทรียศาสตร์ร่วมสมัยที่มองศิลปะในฐานะพื้นที่ของการมีส่วนร่วมเชิงตีความ (Graham, 2005)

ผลการวิเคราะห์ยังชี้ให้เห็นว่า องค์ประกอบทางศิลปะของโซนเงาพรหมจักรไม่ทำหน้าที่บังคับให้ผู้ชมรับคุณธรรมโดยตรง หากแต่สร้าง “เงื่อนไขแห่งการไตร่ตรอง” ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาภายในตามหลักบาร์มี (Harvey, 2013) กล่าวอีกนัยหนึ่ง โซนเงาพรหมจักรทำหน้าที่เสมือน “สัญลักษณ์เชิงจริยธรรม” ที่ไม่ลัดทอนศิลปะให้เป็นโฆษณาชวนเชื่อ ความมีมิติใช้เพียงฉากหลัง หากเป็นพื้นที่ว่างเชิงปรัชญาที่เปิดโอกาสให้ผู้ชมเผชิญหน้ากับตนเอง ขณะที่แสงที่ส่องผ่านตัวหนังสือสามารถตีความได้ในฐานะอุปมาของปัญญาที่ทะลุผ่านอวิชชา โครงสร้างการเล่าเรื่องที่สัมพันธ์กับบาร์มี 10 และวงจรแห่งกรรมจึงสะท้อน “การเดินทางภายใน” มากกว่าการเล่าเหตุการณ์ภายนอก (Mukdasakunpibān, 2020)

ในเชิงปรัชญาศิลปะ หากเปรียบเทียบกับแนวคิดของ อาร์เธอร์ โชเพนเฮาเออร์ (Arthur Schopenhauer) ซึ่งเสนอว่าศิลปะคือการระงับเจตจำนง (will) ชั่วคราวผ่านการเพ่งพินิจอย่างบริสุทธิ์ (pure contemplation) (Schopenhauer, 1969) โซนเงาพรหมจักรมีลักษณะสอดคล้องอย่างชัดเจน ความเรียบง่ายของภาพเงาและจังหวะดนตรีช่วยลดแรงกระตุ้นแห่งตัณหา ทำให้ผู้ชมหลุดพ้นจากแรงรื้อของชีวิตประจำวัน และเข้าสู่ภาวะการจ้องมองที่ไม่ถูกครอบงำด้วยความอยาก

ยิ่งไปกว่านั้น หากพิจารณาผ่านกรอบคิดของ มาร์ติน ไฮเดกเกอร์ (Martin Heidegger) ศิลปะคือการเปิดเผยความจริง (aletheia) ของภาวะการดำรงอยู่ (Heidegger,

1971) โชนเงาพรหมจักรมิได้เพียงเล่าเรื่องธรรมะ หาก “ทำให้ธรรมะปรากฏ” ผ่านประสบการณ์ตรงของผู้ชม ความไม่เที่ยง ความทุกข์ และความไม่มีตัวตน มิได้ถูกสอนในรูปของถ้อยคำ หากถูกเปิดเผยผ่านการเคลื่อนไหวของเงาบนฉากขาว ความจริงจึงมิใช่ข้อมูล หากเป็นประสบการณ์ที่ถูกเปิดเผยในภาวะเจียบงัน

อย่างไรก็ตาม ผลการวิจัยยังพบว่า กระบวนการสร้างสรรค์โชนเงาพรหมจักรมีลักษณะบูรณาการระหว่างศิลปะพื้นบ้านกับการตีความหลักธรรมในบริบทสมัยใหม่ (Muk-dasakunpibān, 2020) ศิลปินมิได้เป็นเพียงผู้ผลิตผลงาน หากเป็น “ผู้ภาวนา” ผ่านกระบวนการสร้างสรรค์ ตัวหนัง ลวดลาย และการจัดแสง ล้วนเป็นการปฏิบัติที่มีลักษณะสมาธิ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด “ศิลปะในฐานะประสบการณ์” (art as experience) ที่มองศิลปะในฐานะกระบวนการมากกว่าวัตถุ (Dewey, 2005)

ในระดับโครงสร้างความหมาย โชนเงาพรหมจักรจึงทำหน้าที่เป็น “สื่อกลางเชิงภาวนา” (meditative medium) เชื่อมโลกแห่งรูปกับโลกแห่งนาม ความงามในที่นี้มีใช่ความงามของความวิจิตร หากเป็นความงามของความเรียบง่ายที่เปิดพื้นที่ให้สติทำงาน ความงามจึงมิใช่เครื่องประดับของศีลธรรม หากเป็นสะพานเชื่อมระหว่างสุนทรียศาสตร์กับจริยศาสตร์ ในลักษณะนี้ โชนเงาพรหมจักรมีศักยภาพเชิงปรัชญาในการทำหน้าที่เป็น “สนามทดลองของจิต” ที่ผู้ชมได้สัมผัสความงามอย่างเสรี และในขณะเดียวกัน ได้เผชิญหน้ากับคำถามทางจริยธรรมโดยไม่ถูกบังคับ ศิลปะจึงมิใช่เพียงการแสดง หากเป็นการเปิดเผย มิใช่เพียงความบันเทิง หากเป็นการภาวนาในรูปของแสงและเงา

อภิปรายผล

ผลการศึกษาศิลปะการแสดงโชนเงาเรื่องพรหมจักรในมิติของความงามและความดีสะท้อนให้เห็นว่าศิลปะการแสดงดังกล่าวมิได้ทำหน้าที่เพียงสร้างประสบการณ์ทางสุนทรียะเท่านั้น หากยังทำหน้าที่เป็นพื้นที่ของการสื่อสารคุณค่าทางจริยธรรมและโลกทัศน์ทางวัฒนธรรมของสังคมไทยผ่านรูปแบบทางศิลปะที่มีลักษณะเฉพาะ

ในมิติของสุนทรียศาสตร์ การรับรู้ความงามจากการแสดงโชนเงาสามารถอธิบายได้ผ่านแนวคิดเรื่องการตัดสินเชิงสุนทรียะ (aesthetic judgment) ซึ่งเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ความพึงพอใจที่เกิดขึ้นจากการรับรู้รูปแบบ ความกลมกลืน และจังหวะของการแสดง ดังที่ อิมมานูเอล คานท์ อธิบายว่า ความงามเป็นประสบการณ์ที่เกิดจากความ

พึงพอใจซึ่งปราศจากผลประโยชน์ส่วนตัว (disinterested pleasure) กล่าวคือ ผู้ชมสามารถรับรู้ความงามของศิลปะได้โดยไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับประโยชน์ใช้สอยโดยตรง (Kant, 2000/1790)

อย่างไรก็ตาม ศิลปะการแสดงมิได้เป็นเพียงประสบการณ์ด้านความงามเท่านั้น หากยังมีบทบาทในการสร้างความหมายทางสังคมและวัฒนธรรมอีกด้วย สอดคล้องกับแนวคิดของ Dewey (2005) เสนอว่าศิลปะเป็นประสบการณ์ (art as experience) ที่เชื่อมโยงระหว่างผู้สร้างสรรค์ ผู้แสดง และผู้ชม ผ่านกระบวนการรับรู้และการตีความร่วมกัน ดังนั้น การแสดงโขนเงาจึงสามารถมองได้ว่าเป็นพื้นที่ที่ผู้ชมมีส่วนร่วมในการตีความคุณค่าทางศิลปะและคุณค่าทางจริยธรรมที่ปรากฏในเนื้อเรื่องและตัวละครของการแสดง

ในอีกมิติหนึ่ง ศิลปะที่มีลักษณะของการเล่าเรื่อง เช่น การแสดงโขน สามารถทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดคุณค่าทางศีลธรรมได้อย่างมีพลัง ดังที่ Carroll (2001) เสนอว่าศิลปะประเภทศิลปะเชิงเล่าเรื่อง (narrative art) มักนำเสนอความขัดแย้งระหว่างความดีและความชั่วเพื่อกระตุ้นให้ผู้ชมเกิดการไตร่ตรองทางจริยธรรม ผ่านโครงเรื่อง ตัวละคร และสถานการณ์ต่าง ๆ ที่ถูกสร้างขึ้นในงานศิลปะ การแสดงโขนเงาเรื่องพรหมจักร จึงมิได้เป็นเพียงการนำเสนอความงดงามของท่ารำหรือรูปแบบการแสดงเท่านั้น หากยังเป็นการสื่อสารอุดมคติทางศีลธรรมผ่านเรื่องราวและสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม

นอกจากนี้ หากพิจารณาในกรอบแนวคิดทางปรัชญาศิลปะของ Heidegger (1971) ศิลปะสามารถทำหน้าที่เป็นพื้นที่ที่เปิดเผยความจริง (truth) ของโลกมนุษย์ ผ่านรูปแบบการปรากฏของงานศิลปะ กล่าวคือ งานศิลปะมิได้เป็นเพียงวัตถุแห่งความงาม หากยังเป็นกระบวนการที่ทำให้ความหมายบางประการของโลกและการดำรงอยู่ของมนุษย์ถูกเปิดเผยออกมา การแสดงโขนเงาในฐานะศิลปะการแสดงจึงสามารถมองได้ว่าเป็นพื้นที่ที่สะท้อนโลกทัศน์ คติความเชื่อ และคุณค่าทางวัฒนธรรมของสังคมไทย เมื่อเชื่อมโยงกับบริบทของพุทธปรัชญา แนวคิดเรื่องความงามมิได้แยกขาดจากคุณค่าทางจริยธรรม เนื่องจากความงามที่แท้จริงในมุมมองของพุทธศาสนามักสัมพันธ์กับความดีงามของจิตใจ และการพัฒนาคุณธรรมของมนุษย์ ดังที่ Phra Brahmagunabhorn (P. A. Payutto). (2016) อธิบายว่าความงามในมิติของพุทธธรรมมิได้จำกัดอยู่เพียงความงามทางรูปแบบ หากยังหมายถึงความงามของจิตใจที่เกิดจากการดำรงชีวิตอย่างมีศีลธรรมและปัญญา

จากผลการศึกษาจึงสะท้อนให้เห็นว่า ศิลปะการแสดงโขนเงาเรื่องพรหมจักร สามารถทำหน้าที่เป็นพื้นที่ที่บูรณาการระหว่างสุนทรียศาสตร์ จริยศาสตร์ และวัฒนธรรม เข้าด้วยกัน กล่าวคือ ความงามของการแสดงมิได้ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยว หากยังสัมพันธ์กับ คุณค่าทางศีลธรรมและโลกทัศน์ของสังคมที่ถูกถ่ายทอดผ่านศิลปะการแสดงรูปแบบนี้

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

การวิจัยนี้มีได้เพียงเสนอการวิเคราะห์กรณีศึกษาโขนเงาพรหมจักร หากแต่ เสนอกรอบความคิดเชิงบูรณาการเพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสุนทรียศาสตร์และ จริยศาสตร์ในระดับโครงสร้างของประสบการณ์ โดยสามารถสังเคราะห์เป็นกรอบแนวคิด ที่เรียกว่า “Aesthetic–Moral Emergence Framework” ซึ่งพัฒนาต่อยอดจากแนวคิด Aesthetic–Moral Mediation ที่มองความงามในฐานะ “สื่อกลาง” ไปสู่การทำความเข้าใจ ความงามในฐานะ “เงื่อนไขเชิงโครงสร้าง” ที่ทำให้ความดีสามารถปรากฏขึ้นได้โดยไม่ต้อง อาศัยการบังคับเชิงศีลธรรม

1) จาก Aesthetic Autonomy สู่ Ethical Emergence: ในกรอบ สุนทรียศาสตร์ของ อิมมานูเอล คานท์ (Immanuel Kant) ความงามดำรงอยู่ในฐานะความ พึงพอใจโดยปราศจากผลประโยชน์ (disinterested pleasure) ซึ่งมีลักษณะเป็นอิสระจาก ศีลธรรมโดยตรง (Kant, 2000/1790) อย่างไรก็ตาม คานท์มิได้ปฏิเสธความสัมพันธ์ระหว่าง ความงามกับความดี หากเสนอว่าความงามสามารถทำหน้าที่เป็น “สัญลักษณ์ของศีลธรรม” (symbol of morality) (Kant, 2000/1790)

แนวคิดนี้ได้รับการขยายความโดย Guyer (2005) ซึ่งชี้ว่าความสัมพันธ์ดังกล่าว เป็นความสัมพันธ์เชิงโครงสร้าง มิใช่เชิงเครื่องมือ และ Allison (2001) ที่เสนอว่าการตัดสิน เชิงสุนทรียะเป็นการฝึกเสริมภาพของเหตุผลในระดับที่ยังไม่ถูกกำกับด้วยกฎศีลธรรม

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยนี้เสนอ “ก้าวถัดไป” กล่าวคือ ความงามมิได้เป็นเพียง สัญลักษณ์ของความดี หากเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ความดี “อุบัติขึ้น” (emerge) ในระดับ ประสบการณ์ กล่าวคือ เมื่อจิตได้รับพื้นที่เสรีจากแรงผลักดันเชิงอัตตา การใคร่ครวญเชิง จริยธรรมสามารถค่อย ๆ ปรากฏขึ้นได้เองโดยไม่ต้องอาศัยการกำหนดเชิงบรรทัดฐาน นี่ คือการเคลื่อนจาก Aesthetic Autonomy → Ethical Emergence

2) โขนเงาพรหมจักรในฐานะ Ontological Clearing: เมื่อพิจารณาผ่านกรอบของมาร์ติน ไฮเดกเกอร์ (Martin Heidegger) ศิลปะสามารถทำหน้าที่เป็นพื้นที่ที่เปิดเผยความจริง (aletheia) ของการดำรงอยู่ (Heidegger, 1971) โขนเงาพรหมจักรมิได้เพียงเล่าเรื่องบารมี หากเปิด “พื้นที่เชิงภาวะ” ที่ทำให้การเดินทางภายในของมนุษย์ปรากฏขึ้นในประสบการณ์ของผู้ชม แนวคิดนี้สอดคล้องกับ Dreyfus (1991) ที่อธิบายว่าการเปิดเผยในไฮเดกเกอร์คือการทำให้โลกปรากฏในลักษณะที่มนุษย์สามารถอยู่กับมันอย่างตระหนักรู้ ในบริบทของโขนเงา ความมืดบนฉากจึงมิใช่เพียงองค์ประกอบทางศิลป์ หากเป็น “พื้นที่ว่างเชิงอภิปราย” ที่เอื้อให้แสง ในฐานะอุปมาของปัญญาปรากฏขึ้น ดังนั้นความงามจึงมิใช่เพียงรูปแบบ แต่เป็น “การเปิดพื้นที่” ที่ทำให้ประสบการณ์ทางจริยธรรมสามารถเกิดขึ้นได้

3) ความสอดคล้องกับพุทธจริยศาสตร์แบบคุณธรรม: ในพุทธปรัชญา การพัฒนาบารมีมิใช่การปฏิบัติตามกฎคำสั่ง หากเป็นกระบวนการหล่อหลอมคุณลักษณะภายในอย่างต่อเนื่อง แนวคิดนี้สอดคล้องกับ Keown (2001) ที่เสนอว่าพุทธจริยศาสตร์มีลักษณะใกล้เคียงกับจริยศาสตร์คุณธรรม (virtue ethics) และ Harvey (2013) ที่ชี้ว่าศีลธรรมพุทธตั้งอยู่บนการลดอัตตาและการพัฒนาปัญญาภายใต้กรอบนี้ โขนเงาพรหมจักรจึงสามารถเข้าใจได้ในฐานะ “สนามฝึกจิตเชิงสุนทรียะ” (aesthetic field of moral cultivation) ที่เปิดพื้นที่ให้การพัฒนาบารมีเกิดขึ้นผ่านประสบการณ์ มิใช่ผ่านการสั่งสอนโดยตรง

4) การก้าวข้าม Instrumentalism: การศึกษาที่เสนอจุดยืนที่ก้าวข้ามสองขั้วสุดโต่ง ได้แก่ (1) ศิลปะเป็นเครื่องมือศีลธรรม และ (2) ศิลปะแยกขาดจากศีลธรรมโดยสิ้นเชิง สอดคล้องกับงานของ Nussbaum (1990) ที่เสนอว่าวรรณกรรมสามารถหล่อหลอมความไวทางศีลธรรมโดยไม่เทศนาโดยตรง

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเสนอเพิ่มเติมว่า มิใช่เพียงเนื้อหา ของศิลปะเท่านั้นที่มีบทบาททางจริยธรรม หากแต่เป็น “โครงสร้างของประสบการณ์” ที่ความงามจัดวางไว้ ศิลปะจึงมิใช่คำสั่ง หากเป็นเงื่อนไข มิใช่กฎ หากแต่เป็นพื้นที่ที่เอื้อให้การตระหนักรู้ทางจริยธรรมเกิดขึ้น

5) กรอบแนวคิดข้ามวัฒนธรรม องค์ความรู้ใหม่ที่สำคัญที่สุดของการศึกษานี้ คือ การสร้างกรอบแนวคิดที่ทำให้แนวคิดสุนทรียศาสตร์ของ Immanuel Kant และ

แนวคิดเรื่องบาร์มีในพุทธปรัชญาสามารถ “สนทนากัน” ได้ในระดับโครงสร้างของประสบการณ์ มิใช่เพียงระดับคำศัพท์หรือการเปรียบเทียบเชิงผิวเผิน การศึกษานี้จึงเสนอว่า ศิลปะการแสดงไทยร่วมสมัย เช่น โขนเงาพรหมจักร สามารถทำหน้าที่เป็น “พื้นที่ทดลองเชิงปรัชญา” (laboratory of moral experience) ที่ทำให้แนวคิดจากโลกตะวันตกและตะวันออกบรรจบกันในระดับประสบการณ์จริง ดังนั้น งานวิจัยนี้มีใช่เพียงการเทียบเคียงแนวคิด หากเป็นการสร้าง “สนามทฤษฎีใหม่” ที่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างความงามและความดีในฐานะกระบวนการอุบัติร่วมกันในประสบการณ์ของมนุษย์

โขนเงาพรหมจักรมิได้เพียงนำเสนอเนื้อหาทางธรรม หากทำให้ “ความงาม” กลายเป็นโครงสร้างที่เอื้อให้ “ความดี” ปรากฏขึ้นได้โดยไม่ต้องอาศัยการบังคับ ศิลปะจึงมิใช่เครื่องมือของศีลธรรม หากเป็นพื้นที่ที่มนุษย์ได้ทดลองเสรีภาพของตนเอง และภายในเสรีภาพนั้น ความรับผิดชอบทางจริยธรรมจึงค่อย ๆ อุบัติขึ้นอย่างเจียบงันแต่ทรงพลัง

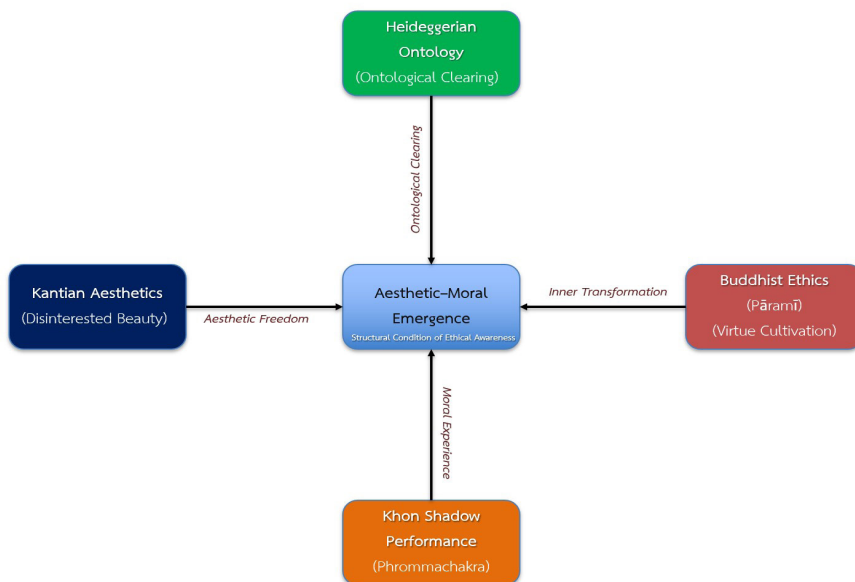

Figure 1 : Aesthetic-Moral Emergence in Khon shadow performance

สรุป

บทความนี้มุ่งวิเคราะห์ศิลปะการแสดงโขนเงาเรื่องพรหมจักรในมิติของความสัมพันธ์ระหว่างความงามและความดี ผ่านการบูรณาการกรอบแนวคิดสุนทรียศาสตร์ของอิมมานูเอล คานท์ (Immanuel Kant) และแนวคิดเรื่องบาร์มีในพุทธปรัชญาเถรวาท ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า ศิลปะการแสดงดังกล่าวมิได้ทำหน้าที่เพียงสร้างความงามในเชิงรูปแบบ หากยังทำหน้าที่เป็น “โครงสร้างของประสบการณ์” ที่เอื้อให้การตระหนักรู้ทางจริยธรรมสามารถอุบัติขึ้นได้อย่างเป็นธรรมชาติ

ในเชิงสุนทรียศาสตร์ การแสดงโขนเงาพรหมจักรสะท้อนลักษณะของประสบการณ์ความงามแบบ “ปราศจากผลประโยชน์” ซึ่งเปิดพื้นที่ให้จิตของผู้ชมเคลื่อนไหวอย่างเสรีระหว่างจินตนาการและความเข้าใจ อันสอดคล้องกับแนวคิดของคานท์ที่มองว่าความงามมิได้ถูกกำหนดโดยประโยชน์ใช้สอย หากเป็นประสบการณ์ที่ปลดปล่อยมนุษย์ออกจากแรงผลักดันเชิงอัตตา (Kant, 2000/1790) ขณะเดียวกัน เมื่อพิจารณาผ่านกรอบพุทธปรัชญา การแสดงดังกล่าวยังสะท้อนกระบวนการพัฒนาบาร์มีในฐานะการหล่อหลอมคุณธรรมภายในของมนุษย์ ซึ่งมีได้เกิดจากการบังคับหรือคำสั่ง หากเกิดจากการตระหนักรู้ผ่านประสบการณ์และการใคร่ครวญ (Harvey, 2013) ศิลปะจึงมิได้ทำหน้าที่เป็น “เครื่องมือสอนศีลธรรม” หากเป็น “พื้นที่ของการตื่นรู้ทางจริยธรรม”

ข้อค้นพบสำคัญของการวิจัยนี้ คือ การเสนอกรอบแนวคิดที่ทำให้ความงามและความดีมิได้ดำรงอยู่อย่างแยกขาด หากมีความสัมพันธ์กันในระดับโครงสร้างของประสบการณ์ กล่าวคือ ความงามสามารถทำหน้าที่เป็นเงื่อนไขที่เอื้อให้ความดีปรากฏขึ้นได้โดยไม่ต้องอาศัยการกำหนดเชิงบรรทัดฐานโดยตรง ในลักษณะนี้ ศิลปะการแสดงโขนเงาพรหมจักรจึงสามารถเข้าใจได้ในฐานะ “พื้นที่บรรจบกันของสุนทรียศาสตร์และจริยศาสตร์” อย่างแท้จริง

ในเชิงทฤษฎี งานวิจัยนี้มีส่วนสำคัญในการขยายขอบเขตของการศึกษาปรัชญาศิลปะ โดยการสร้างบทสนทนาระหว่างแนวคิดสุนทรียศาสตร์ตะวันตกและพุทธปรัชญาในบริบทวัฒนธรรมไทยร่วมสมัย ทั้งนี้ไม่ใช่เพียงการเปรียบเทียบแนวคิด หากเป็นการสังเคราะห์เชิงโครงสร้างที่ทำให้เกิดความเข้าใจใหม่เกี่ยวกับบทบาทของศิลปะในฐานะพื้นที่ของประสบการณ์ทางจริยธรรม

ท้ายที่สุด การศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่า ศิลปะมิใช่เพียงสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อความงามหรือความบันเทิง หากเป็นพื้นที่ที่มนุษย์ได้ทดลองเสรีภาพของตนเอง และภายในเสรีภาพนั้น ความรับผิดชอบทางจริยธรรมย่อมค่อย ๆ อุบัติขึ้นอย่างเงียบงันแต่ทรงพลัง โชนเงาพรหมจักรจึงมิใช่เพียงการแสดง หากเป็นการเปิดเผย มิใช่เพียงความงาม หากเป็นความจริงของการดำรงอยู่ที่ปรากฏผ่านแสงและเงา

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัยที่พบว่า โชนเงาพรหมจักรสามารถทำหน้าที่เป็นพื้นที่เชิงสุนทรีย์ที่เอื้อต่อการใคร่ครวญเชิงจริยธรรม โดยไม่ลดทอนความเป็นอิสระทางศิลปะ จึงสามารถเสนอข้อเสนอแนะได้ 3 ด้าน ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 ควรมีการขยายกรอบการศึกษาสุนทรียศาสตร์แบบข้ามวัฒนธรรม (cross-cultural aesthetics) โดยนำแนวคิดจริยศาสตร์พุทธศาสนาเปรียบเทียบกับสุนทรียศาสตร์ตะวันตกในบริบทศิลปะการแสดงแขนงอื่น เช่น นาฏศิลป์ร่วมสมัย ละครเวที หรือศิลปะสื่อใหม่

1.2 ควรพัฒนาการอภิปรายเชิงทฤษฎีว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่าง “ความงาม” กับ “คุณธรรม” ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยตรวจสอบข้อโต้แย้งที่เห็นว่าศิลปะควรถูกแยกออกจากศีลธรรม เพื่อเสริมความแข็งแกร่งทางปรัชญาให้กรอบแนวคิดที่นำเสนอ

1.3 ควรศึกษาการประยุกต์ใช้กรอบแนวคิดดังกล่าวในบริบทสากล เพื่อสร้างพื้นที่สนทนาทางวิชาการระหว่างพุทธจริยศาสตร์กับทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ร่วมสมัยในระดับนานาชาติ

1.4 สถาบันทางวัฒนธรรมและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับศิลปะการแสดงควรพัฒนากระบวนการนำเสนอที่เปิดพื้นที่ให้ผู้ชมได้ตระหนักถึงมิติทางจริยธรรมของศิลปะ มิใช่เพียงมิติความงามหรือความบันเทิง

1.5 ควรส่งเสริมการใช้ศิลปะการแสดงในฐานะ “พื้นที่ของประสบการณ์ทางจริยธรรม” ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ใคร่ครวญคุณค่าทางศีลธรรมผ่านสุนทรียะ

1.6 ควรสนับสนุนการสร้างกิจกรรมหรือเวทีเสวนาที่เชื่อมโยงศิลปิน นักวิชาการ

และสาธารณชน เพื่อขยายบทบาทของศิลปะในฐานะพื้นที่สะท้อนคุณค่าทางศีลธรรมในสังคมร่วมสมัย

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยเชิงปรัชญา

จากผลการวิเคราะห์เชิงสุนทรียศาสตร์และจริยศาสตร์ที่งานวิจัยนี้ได้นำเสนอ ตลอดจนการสังเคราะห์กรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีเพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างความงามกับคุณธรรม จึงมีข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนางานวิจัยเชิงปรัชญาในอนาคต ดังนี้

2.1 ควรมีการศึกษาวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบระหว่างสุนทรียศาสตร์ตะวันตกกับจริยศาสตร์พุทธศาสนาอย่างเป็นระบบมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะประเด็นความสัมพันธ์ระหว่าง aesthetic judgment กับ moral formation เพื่อขยายกรอบการสนทนาทางปรัชญาแบบข้ามวัฒนธรรม

2.2 ควรมีการพัฒนาข้อโต้แย้งเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับสถานะของศิลปะในฐานะพื้นที่ก่อรูปคุณธรรม โดยตรวจสอบข้อคัดค้านที่เห็นว่าศิลปะควรถูกแยกออกจากศีลธรรมอย่างเด็ดขาด เพื่อเสริมความเข้มแข็งของฐานคิดที่เสนอไว้ในงานวิจัยนี้

2.3 ควรวิเคราะห์เชิงอภิปรายเกี่ยวกับธรรมชาติของ “ประสบการณ์สุนทรียะ” ว่ามีลักษณะเป็นเพียงการรับรู้ความงาม หรือมีสถานะเป็นกระบวนการก่อรูปความหมายเชิงคุณค่า ซึ่งเชื่อมโยงกับการตระหนักรู้ทางจริยธรรม

2.4 ควรศึกษาความเป็นไปได้ของการพัฒนา “ทฤษฎีสุนทรียศาสตร์เชิงจริยธรรมแบบบูรณาการ” ที่ตั้งอยู่บนฐานสนทนาระหว่างพุทธปรัชญากับปรัชญาตะวันตก เพื่อสร้างพื้นที่องค์ความรู้ใหม่ในสาขาปรัชญาศิลปะร่วมสมัย

2.5 ควรมีการตรวจสอบขอบเขตและข้อจำกัดของกรอบแนวคิดที่เสนอ โดยเปิดพื้นที่ให้เกิดการวิพากษ์และการโต้แย้งเชิงปรัชญาอย่างต่อเนื่อง อันจะนำไปสู่การพัฒนาแนวคิดให้มีความลุ่มลึกและรอบด้านยิ่งขึ้น

3. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

3.1 ควรมีการศึกษาวิจัยเชิงประจักษ์เกี่ยวกับประสบการณ์ของผู้ชม เพื่อทดสอบว่าศิลปะการแสดงสามารถก่อให้เกิดการตระหนักรู้ทางจริยธรรมได้จริงเพียงใด

3.2 ควรขยายการศึกษาไปยังศิลปะในรูปแบบอื่น เช่น ภาพยนตร์ ศิลปะดิจิทัล

หรือสื่อสมัยใหม่ เพื่อสำรวจว่ากรอบแนวคิดที่พัฒนาขึ้นสามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางสุนทรียศาสตร์ร่วมสมัยได้ในระดับใด

3.3 ควรมีการวิเคราะห์เชิงปรัชญาเพิ่มเติมเกี่ยวกับข้อจำกัดของกรอบแนวคิดที่เสนอ เพื่อพัฒนาและปรับปรุงโมเดลให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นในเชิงทฤษฎี

References

- Allison, H. E. (2001). *Kant's theory of taste: A reading of the Critique of aesthetic judgment*. Cambridge University Press.
- Bodhi, B. (2005). *In the Buddha's words: An anthology of discourses from the Pali Canon*. Wisdom Publications.
- Carroll, N. (2001). *Beyond aesthetics: Philosophical essays*. Cambridge University Press.
- Dewey, J. (2005). *Art as experience*. Perigee Books.
- Dreyfus, H. L. (1991). *Being-in-the-world: A commentary on Heidegger's Being and Time, division I*. MIT Press.
- Guyer, P. (2005). *Kant and the claims of taste* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Harvey, P. (2013). *An introduction to Buddhism: Teachings, history and practices* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Heidegger, M. (1971). *Poetry, language, thought* (A. Hofstadter, Trans.). Harper & Row.
- Kant, I. (2000). *Critique of the power of judgment* (P. Guyer & E. Matthews, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1790)
- Kant, I. (2012). *Groundwork of the metaphysics of morals* (M. Gregor & J. Timmermann, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1785)

- Keown, D. (2001). *The nature of Buddhist ethics*. Palgrave.
- Mukdasakunpibān Pitisan. (2020). *The creation process of Khon entitled Phrommachak* [Doctoral dissertation, Khon Kaen University].
- Nussbaum, M. C. (1990). *Love's knowledge: Essays on philosophy and literature*. Oxford University Press.
- Phra Brahmagunabhorn (P. A. Payutto). (2016). *Buddhist economics: A middle way for the market place*. Buddhadhamma Foundation.
- Schopenhauer, A. (1969). *The world as will and representation* (E. F. J. Payne, Trans., Vol. 1). Dover Publications. (Original work published 1818)
- Shusterman, R. (2000). *Pragmatist aesthetics: Living beauty, rethinking art* (2nd ed.). Rowman & Littlefield.